

УДК 159.99: 316.6

Л.С. Орищин

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СИТУАЦІЇ РИЗИКУ

Визначається поняття прийняття рішення, пов'язаного з ризиком, як конфліктна ситуація вибору між страхом і жадібністю. Виокремлюється індивідуальний та груповий рівень прийняття ризику. Найважливішим елементом у прийнятті рішення у ситуації когнітивного зважування поміж безпекою та ризиком розглядаються емоції, котрі людина переживає у цей час.

Ключові слова: *ситуація прийняття ризику, індивідуальний рівень ризику, груповий рівень ризику, критерій певності, критерій неповності, критерій ризику.*

Постановка проблеми. Універсальною мірою ймовірності виникнення та реалізації несприятливих подій і процесів в поєднанні з супутніми їм збитками є ризику. Важливість та складність рішення цієї задачі пов'язана з безперервним розширенням спектру небезпек, викликів, загроз, надзвичайних ситуацій і катастроф, збільшення збитків від них людині, суспільству, державі та середовищу життєдіяльності. Це загострює почуття безпеки, яке є основним компонентом психологічного благополуччя, однією з фундаментальних потреб, виступає формотворчим елементом системи цінностей людини. Ухвалюючи рішення, вона завжди шукає шляхи його реалізації, найбільш корисні та найменш вартісно затратні у діяльнісно-ціннісній системі особистості. Тому необхідно розглянути ситуації та умови, за наявності яких люди приймають рішення, пов'язані з ризиком, психологічні особливості та характеристики, що властиві ситуації прийняття рішення, зважаючи на які особа надає перевагу ризикуванню, а також психологічні детермінанти, які модифікують ставлення людини до ризику.

Стан дослідження. Загальні питання цієї проблематики вивчали Л. Севеджем, Г. Хенклом, Дж. Ходжесом. М. Зілімбергом. Загальні аспекти прийняття рішення досліджували Б. Смірнов, Е. Долгополов, А. Беля. Особливості прийняття рішення у нормальних умовах вивчали А. Беля, Т. Тишка. Проблематикою прийняття рішень у ситуаціях ризику та ризикування під час прийняття рішень цікавилися: Б. Смирнов, Е. Долгополова, Т. Качмарек, С. Вінх. Класифікацію рівнів прийняття рішення у ситуаціях та їх детальний аналіз розробляли Т. Качмарек, Й. Соколовська. Психологічні чинник, що можуть впливати на прийняття рішення з наявністю чи відсутністю компоненту ризику,

досліджували Т. Левовицький, Й. Соколовська, Г. Солнцева, Г. Смолян, Т. Тишка. Водночас досі питання психологічних особливостей прийняття рішення у ситуації ризику до кінця невивчене. Тому мета статті – висвітлити основні психологічні особливості прийняття рішень у ситуаціях ризику, основні особливості та психологічні нюанси ситуацій, найбільш сприятливих для ризикування.

Виклад основних положень. Ризик продовжує будь-яку активну діяльність людини. О. Запорожець, Б. Халмурадов та ін. визначають ризик «як ступінь ймовірності певної негативної події, яка може відбутися у певний час або за певних обставин...» [1, с. 332]. М. Борисевич, А. Марковські зазначають, що будь-яке визначення ризику повинне мати такі складові: 1) передбачення, прогнозування небажаних наслідків; 2) можливість того, що певні результати виникнуть або їх ймовірність матиме певну вірогідність (власне ця складова містить елемент непевності, який завжди простежується за передбачення наслідків ситуації) [5]. В залежності від причини виникнення виділяють такі: природні – ризики, зумовлені проявом стихійних сил природи; техногенні – пов'язані з небезпеками, що реалізуються від технічних об'єктів; соціальні – що відбуваються в соціальному середовищі; екологічні – ризики, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища тощо. Необхідно розрізняти правомірний, допустимий ризик, який виправданий за багатьох видів діяльності, і неправомірний. Основний підхід до оцінки ризику полягає в ідентифікації їх кількісно або в порівняльному вигляді щодо будь-яких інших ризиків.

Й. Соколовська прийняття рішення, пов'язаного з ризиком, визначає як конфліктну ситуацію вибору між страхом та жадібністю [9, с. 5]. На її думку, ризик містить два аспекти: неприємний (викликає негативні переживання), тому що є ймовірність втрати ресурсів, та приємний (зумовлює позитивні переживання), бо є ймовірність збільшення особистої користі та прибутку через прийняття ризикованих рішень. Учена вважає, що кожна людина, приймаючи рішення у ситуації ризику, оцінює її на підставі негативних наслідків ситуації; ймовірності втрати певних ресурсів [9].

До загальних особливостей, які стосуються прийняття рішень, А. Беля відносить дві ситуації: у реальному вимірі часу, властивому для конкретної людини у визначеному довікці, та у гіпотетичному часовому зрізі, коли особа, що приймає рішення, чи ситуація, в якій приймається рішення, є тільки гіпотетичною, уявною.

Основними чинниками процесу прийняття рішення потрібно вважати: особисті характеристики людини, зокрема інтелектуальні особливості, загальні пізнавальні здібності до об'єктивної оцінки дійсності, патерни практичного мислення та мотиваційну сферу людини [4].

С. Вінх виділяє такі критерії, за яких здійснюються прийняття рішень:

1. Критерій певності – коли наявна точна і повна інформація про те, що має трапитися, в якій послідовності та до яких наслідків це рішення призведе.

2. Критерій ризику – коли будь-яка дія завершується конкретним наслідком із сукупності передбачуваних наслідків, при цьому кожен із цих варіантів має свою ймовірність виникнення.

3. Критерій непевності – це ситуація, коли неможливо передбачити чи спрогнозувати гіпотетичні способи дії та їх можливі наслідки [11].

М. Борисевич та А. Марковські виділяють такі варіанти прийняття ризику:

1. Ризик, що не приймається людьми, повністю ними відкидається та оцінюється як дуже негативне явище.

2. Ситуації прийняття ризику, які приймаються людьми та допускаються як шанс для нових можливостей і оцінюються дуже позитивно.

3. Варіант ризику, який толерується, або ситуації, які з ним пов'язані, знаходяться ніби поміж прийняттям і неприйняттям. Відповідно оцінка такого ризику не є однозначною та простою, вона часто може коливатися від позитивної до негативної, та у підсумку залишається амбівалентною [5].

Ці варіанти прийняття ризику мають реалізацію на різних рівнях.

Т. Качмарек виділяє *індивідуальний рівень прийняття ризику*, який стосується тільки однієї людини та її індивідуальних здібностей, особистого оточення, умов та особливостей, і груповий рівень ризику, що стосується певної групи осіб і якому притаманні такі ситуації:

– ситуація, коли подія стосується цілого людства загалом чи багатьох країн одночасно і яка може мати катастрофічні наслідки для людей (наприклад, смертельні жертви);

– ситуація, коли подія впливає на певну спільноту людей, наслідки якої можуть мати високу соціальну значущість (наприклад, загроза викиду отруйних хімічних речовин, причиною якої може бути діяльність промислової фабрики) [7].

Т. Качмарек пояснює вищенаведені рівні прийняття ризику особливостями психологічного аналізу поведінки людини у ситуаціях прийняття рішення про ризик та оцінкою психологічної готовності до прийняття ризику [6].

Часто ситуації прийняття ризику, на думку Ц. Ціховського, пояснюють, як щось, що руйнує раніше створені та прийняті норми і правила, системи та закономірності діяльності, спричиняють дезорієнтацію, дезінтеграцію, хаос. Але навіть такі неконструктивні наслідки ризику містять вияви адаптаційної реакції до середовища та зовнішнього оточення [6].

Ч. Валеса виокремлює такі особливості, що доповнюють розуміння поняття «прийняття ризику»:

- 1) ризик певною мірою може залежати або ні від волі людини;
- 2) негативні ефекти прийняття ризику можуть бути безпосередніми або відтермінованими у часі;
- 3) кількість негативних наслідків ризику та їх особливості можуть бути повністю усвідомлюваними та прозорими чи не усвідомлюваними взагалі;
- 4) ризик може бути і особисто контрольованим, і неконтрольованим;
- 5) ризик може містити певні нові, досі невідомі складові;
- 6) негативні наслідки ризику можуть бути хронічними або катастрофічними, звичайними або надзвичайними, навіть смертельними.

Загальна схема процесу ризикування, на думку Ч. Валеси, Б.А. Смірнова, Е.В. Долгополової, відбувається у такій послідовності. Найперше особа замислюється над тим, чого вона потребує і якими є її цілі. Відтак відбувається когнітивне оцінювання ймовірнісних способів поведінки у такій ситуації, оцінка альтернатив, які доступні. Згодом здійснюються передбачення можливих наслідків таких дій, їх практична користь і цінність для цього оточення в таких умовах. Підсумовувальним етапом процесу прийняття рішення у ситуації ризику є визначення ймовірності впливу на перебіг події зовнішніх особливостей ситуації та обставин з їх перебігом [11; 2].

С. Вінх і М. Варій стверджують, що кожна людина розглядає ситуацію ризику відповідно до своєї суб'єктивної системи оцінювання. При цьому переконання щодо ризикування містить дві протилежні позиції – прийняття чи відкинення. Людина може володіти ґрунтовними знаннями стосовно ситуацій ризику, але у деяких випадках і за певних обставин приймає рішення про ризик абсолютно несвідомо [12; 1].

С. Вінх формує такі критерії оцінки ризику:

– аксіологічний – виражає міру узгодженості цінностей, що виявляються у діяльності конкретної людини із загальною системою ціннісних орієнтацій, що реалізуються та декларуються в оточенні цієї людини;

– проксеологічний, що містить:

- а) організаційну задіяність, тобто адекватність дій людини цінностям, які фундаментальні для її референтної соціальної групи та відповідають її особистим потребам;
- б) ефективність діяльності;
- в) соціально-психологічну узгодженість прийнятих рішень із психологічним станом учасників ситуації ризику.

Комплексно оцінюючи ситуації ризику, використовуючи вищепризначені критерії, зменшуючи негативні наслідки ризику та непевності

людини, необхідно систематично узгоджувати з ними цілі та засоби їх досягнення, отримувати соціальне визнання. За дотримання відповідних умов ситуація ризику може стати ціннісно бажаною і прийнятною, навіть бути звичайним елементом міжособистісних стосунків і співпраці. У такій ситуації ризик оцінюється як новий шанс, а не як загроза [12].

Крім цього, як зазначає Т. Тишка, за прийняття рішень у ситуації ризику люди зважають на моральний аспект і відповідним чином оцінюють ймовірність виникнення передбачуваних можливих наслідків. Тому більшість не хоче робити вибір між етичними та матеріальними цінностями. Так, практично немає можливості раціонального вибору поміж грошима, часом, особистою безпекою та сакральними поняттями, такими як життя, честь, віра.

На думку Т. Тишки, в ситуаціях, коли людина вибирає між декількома перспективами, що містять різну цінність чи з різних джерел, вона схильна до пристосування. У ситуації, коли особа має можливість отримати значну матеріальну користь, для неї втрачається значущість небажаних моральних наслідків таких дій [10].

Одним із найважливіших елементів, – наголошують М. Зіленберг, Й. Беаті, – прийняття рішення у ситуації безпеки чи ризику є емоції, що людина переживає на цей момент. Так, наприклад, почуття жалю виконує ключову роль за прийняття рішення про ризик. Щоб уникнути жалю, людина приймає рішення ризикувати, захищаючись від цієї емоції. У ситуації, коли дійсність виявилася гіршою, ніж передбачалося, особа не переживає негативні емоції від прийнятих рішень, а відчуває полегшення, усвідомлюючи, що все, що можна було зробити, – вона здійснила, оскільки вибраний спосіб ризикування виявився кращим [13].

Емоції та почуття людей є чинниками, що можуть значною мірою модифікувати процес прийняття рішень. Так, Т. Тишка, досліджуючи відмінності між людьми, які розв'язували свої проблеми перебуваючи в позитивному або в негативному настрої, виявив, що особи, що переживали позитивні емоції, більше концентрували свою увагу на позитивних сторонах та аспектах ситуації або на проблемі, яку вони розв'язували. Вони були схильними до формування позитивних оцінок щодо них. Згадуючи цю ситуацію, переживали більш позитивні спогади [10].

Щодо осмислення ситуації особами з негативним настроєм, то вони більшою мірою концентрували увагу на негативних рисах та аспектах ситуації або проблеми, яку розв'язували, були схильними до формування негативних оцінок ситуації. Після цього перебували в стані більш негативних спогадів щодо ситуації.

Т. Тишка доводить, що люди діють та оцінюють ситуацію прийняття рішення відповідно до свого актуального настрою. Якщо особа

налаштована позитивно то зосереджує свою увагу тільки на позитивних аспектах ситуації, її пам'ять концентрується винятково на позитивних спогадах. І навпаки, коли в людини поганий настрій, вона зважає на негативні аспекти ситуації та невдачі. У її пам'яті накопичуються тільки негативні спогади [10].

Вчений акцентує на тому, що найкращим і найбільш бажаним емоційним станом за прийняття рішення у ситуації ризику має бути нейтральний емоційний стан. Водночас він зауважує, що цей емоційний стан ідеальний та нечасто трапляється у повсякденній реальності.

Важко знайти людину, котра у певні моменти свого життя не переживала жодні емоції. Т. Тишка стверджує, що люди часто використовують емоційні впливи з метою переконання інших у правильності запропонованих для них рішень. Наприклад, щоб опонент чи партнер ухвалив позитивне рішення про підписання договору або угоди, йому дарують подарунки чи роблять компліменти або хвалять його, чи навіть у рідкісних випадках, коли ці способи впливу не дають бажаного результату, можуть зворотно вплинути на партнера, викликати у нього негативні емоції, збільшуючи емоційну дистанцію. Вчений також наголошує на такій особливості: людям легше позитивно оцінювати високі досягнення близької людини у тих галузях, в яких вони професійно не обізнані. Оцінюючи дії та досягнення близької людини у галузі, де вони функціонують, виявляють схильність до негативної оцінки та критики, оскільки діяльність та кар'єрне просування близької особи може безпосередньо їй заважати [10].

Висновки. Можна акцентувати на таких психологічних особливостях рішення у ситуаціях ризику. Люди ухвалюють ризиковані рішення, коли очікують на певну користь від цього. Рішення про ризик відбувається і на індивідуальному, і на груповому рівні як прийняття ризику завжди відбувається відповідно до суб'єктивної системи оцінювання та пов'язане з особливостями емоційно-вольової сфери людини.

Прийняття рішень у ситуації ризику надзвичайно актуальне у сучасному суспільстві, тому потребує додаткового вивчення й дослідження на теоретичному та практичному рівнях. Необхідне додаткове висвітлення та опрацювання схильності до ризику як особистісної характеристики. Важливі індивідуально-гендерні та індивідуально-професійні аспекти, пошуки міжкультурних і міжетнічних особливостей прийняття рішень у ситуації ризику.

1. Безпека життєдіяльності: підручник / О.І. Запорожець, Б.Д. Халмуратов, В.І. Применко та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 448 с.

2. Варій М.Й. Соціальна психіка нації: наукова монографія / М.Й. Варій. – Львів: Сполом, 2002. – 184 с.

3. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Харьков: Гуманитарный центр, 2007 – 275 с.
4. Biela A. Informacja a decyzja. Badania eksperymentalne z zakresu psychologii rozwojowej / A. Biela. – Warszawa, 1976. – 253 s.
5. Borysiewicz M. Kryteria akceptowalności ryzyka poważnych awarii przemysłowych / M. Borysiewicz, A. Markowski. – Warszawa, 2002. – 344 s.
6. Cichowski P. Konteksty społeczeństwa ryzyka / P. Cichowski. – Poznań: wydawnictwo fundacji «Humaniora», 2005.– 455 s.
7. Kaczmarek T.T. Ryzyko i zarządzanie ryzykiem. Ujęcie interdyscyplinarne / T.T. Kaczmarek. – Warszawa: Difin, 2005. – 294 s.
8. Lewowicki T. Aspiracje dzieci i młodzieży / T. Lewowicki. – Warszawa: PWN, 1987. – 172 s.
9. Sokołowska J. Zdolność ocen ryzykowności z modelami oczekiwanego ryzyko (część 1 i 2) / J. Sokołowska // Przegląd psychologiczny. – 2001. – Tom 44. – Nr. 4, – S. 405–423, 425–443.
10. Tyszka T. Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji / T. Tyszka. – Gdańsk: Gdańskie wydawnictwo psychologiczne, 1999. – 588 s.
11. Walesa Cz. Podejmowanie ryzyka przez dzieci i młodzież. Badania rozwojowe / Cz. Walesa. – Lublin, 1988. – 304 s.
12. Winch S. Społeczne aspekty ryzyka z zarządzaniu / S. Winch. – Warszawa, 1991. – 154 s.
13. Zeelenberg M. Consequences of regret aversion: 2 Additional evidence for effects of feedback on decision making/ M. Zeelenberg, J. Beattie // Organizational behavior and human decision processes. Issue 65., 1997. – P. 148–158.

Оришин Л.С. Психологические особенности принятия решений в ситуации риска

Определяется ситуация принятия решения, связанного с риском, как конфликтная ситуация выбора между страхом и жадностью. Выделяется индивидуальный уровень принятия риска и групповой уровень. Каждый человек рассматривает ситуацию риска в соответствии со своей субъективной системой оценивания. Одним из важнейших элементов принятия решения в ситуации безопасности или риска будут эмоции, которые человек переживает в данный момент времени.

Ключевые слова: *ситуация принятия риска, индивидуальный уровень риска, групповой уровень риска, критерий определенности, критерий неопределенности, критерий риска.*

Oryshchyn L. Psychological aspects of taking decisions under the circumstances of risk

The article defines the concept of decision-making connected with the risk as a conflict situation of the choice between fear and greed. It outlines the possibility of an individual and group level for taking risks. It is underlined that emotions felt by a person, are the major elements in taking decisions under the circumstances of cognitive consideration between safety and risks.

Key words: *situation of taking risks, individual level of risk, group level risk, criterion of certainty, criterion of uncertainty, criterion of risk.*